SIYOSIY REJIM: TURLARI VA ULARNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Namangan davlat universiteti
Yuridik fakulteti 2-bosqich talabasi
Muhammadjonova Gulasal Muzaffar qizi
muhammadjonovago07@gmail.com

Annotatsiya. Ushbu maqola davlat shaklining muhim elementi hisoblangan siyosiy rejim, ya'ni davlat hokimiyatini amalga oshirish usullari va vositalari yig'indisiga bag'ishlangan. Unda siyosiy rejim tushunchasi, uning turlari: demokratik, nodemokratik va boshqa turlari atroflicha yoritilgan. Shuningdek, davlat hayotida siyosiy rejimning o'rni va ahamiyati huquqiy jihatdan asoslab beriladi.

Kalit so'zlar. Siyosiy rejim (tartibot), demokratiya, nodemokratik, oraliq tur, suverenitet, siyosiy plyuralizm, parlament, plebissit, totalitar, fashistik, avtokratiya.

Demokratiya (yunoncha demokratia „demos – xalq, kratos – hokimiyat" – „xalq hokimiyati")1 siyosiy rejimi barcha insonlarning tengligi va erkin ekanligini tan olishga, aholini turli jamoat tashkilotlariga birlashtirish, davlat hokimiyati va boshqaruvi organlarini xalq ishtirokida saylash, davlat hokimiyatining taqsimlanishi va xalqning davlatni boshqarishda ishtirok etishiga asoslanganligida aks etadi.

Demokratiya – bu hokimiyat xalqga tegishli bo'lgan, erkinlik, tenglik va adolat tamoyillariga asoslangan siyosiy tuzumdir. Demokratik siyosiy rejim jamiyatdagi barcha fuqarolarning siyosiy hayotda ishtirok etishini ta'minlaydi va davlat hokimiyatining xalq irodasiga asoslangan holda shakllanishini kafolatlaydi. Demokratik siyosiy rejim o'zining ochiqligi, shaffofligi va fuqarolarning faol

1 https://uz.wikipedia.org

ishtirokiga tayanadi. Bu esa nafaqat siyosiy barqarorlikni, balki ijtimoiy-iqtisodiy rivojlanishni ham ta'minlaydi.

Demokratiyaning ikki asosiy shakli mavjud:

1. **Bevosita demokratiya (to‘g‘ridan-to‘g‘ri demokratiya). Bu shaklda xalq o‘z siyosiy irodasini bevosita bildiradi, ya’ni qarorlarni o‘zi qabul qiladi. Vakillarga ehtiyoj yo‘q. Bu shakl asosan kichik jamiyatlarda yoki mahalliy darajada qo‘llaniladi.**

Bevosita demokratiya usullari: 1)referendum – muhim masalalar bo‘yicha xalq umumiy ovoz berib qaror qabul qiladi. 2)plebissit – siyosiy rahbar yoki hukumat tomonidan taklif qilingan qaror bo‘yicha xalq fikri so‘raladi. 3)xalq tashabbusi – fuqaro yoki guruh biror qonun yoki qaror taklif qilishi mumkin.

2. **Bilvosita demokratiya (vakillik demokratiyasi). Bu shaklda xalq o‘z vakillarini saylab, ularni davlat ishlarini yuritish uchun vakil qiladi. Parlamentlar, prezidentlar, mahalliy kengashlar shu tariqa tashkil topadi.**

Bilvosita demokratiya usullari: saylovlar orqali vakillar tanlanadi, partiyalar muhim rol o‘ynaydi, qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi va sud hokimiyati o‘zaro mustaqil bo‘ladi.

Demokratik siyosiy rejim doirasida *liberal* yoki *liberal-demokratik* rejim turlari farqlanadi. *Liberal rejimda* davlat hokimiyati saylovlar yo‘li bilan shakllantiriladi, hokimiyatning taqsimlanishi amal qiladi hamda shaxs bilan davlat o‘rtasidagi nisbatda ustuvorlik shaxs tomonida bo‘ladi. Liberal rejimning o‘ziga xos xususiyati shundaki, inson o‘z mulki, huquq va erkinliklariga ega

bo‘ladi, iqtisodiy jihatdan mustaqil, siyosiy erkin harakat qiladi hamda so‘z, fikr almashish va mulk shakllari erkinligi e’lon qilinadi.2

Liberal-demokratik rejimda barcha odamlarning tengligi va ozodligi e’tirof etilib, davlatni boshqarishda xalqning keng ishtiroki ta’minlanadi. Fuqarolar huquq va erkinliklarining iqtisodiy asoslari kafolatlanadi. Shuningdek, jamiyat ishlarini boshqarish va huquqiy normalarni yaratishda xalq yalpi ravishda ishtirok etadi hamda ijro organlari ustidan jamoatchilik nazorati o‘rnatiladi. O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgandan keyin, davlatni boshqarishda prezidentlik instituti joriy etildi. O‘zbekiston Respublikasi boshqaruv shakli bo‘yicha *prezidentlik respublikasi* shaklidagi davlat, tuzilish shakli bo‘yicha oddiy – unitar davlatdir, siyosiy rejimiga ko‘ra, demokratik tartibdagi davlat. O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishgan kunidan boshlab hozirgi kunga qadar o‘zining mustaqil taraqqiyot yo‘lini tanlab oldi. Bu O‘zbekistonning Birinchi Prezidenti I.A. Karimovning: «O‘zbekistonning o‘z istiqlol va taraqqiyot yo‘li» risolasida ham ko‘rsatib o‘tilgan. Bu risolada yosh, suveren davlat rivojlanishining besh tamoyili belgilab berilgan: iqtisodning siyosatdan ustunligi, davlat – bosh islohotchi ekanligi, qonun ustuvorligi, islohotlarning bosqichma-bosqich amalga oshirilishi va kuchli ijtimoiy siyosat yuritilishi va boshqalar shular jumlasidandir.3 Unga ko‘ra, O‘zbekiston o‘z taraqqiyot yo‘lida umuminsoniy qadriyatlarni qayta tiklash, inson huquq va erkinliklari ustuvorligini tan olish asosida xalqaro va milliy davlatchilik tajribalariga asoslanib,kelgusida demokratik huquqiy davlat va fuqarolik jamiyatini barpo etadi.

Demokratik davlat rejimiga xos asosiy xususiyat shundaki, davlat faoliyatining asosidagi siyosiy irodaning shakllanishi «quyidan yuqoriga» qarab yo‘naladi. Ya’ni, individ va shaxslardan davlat institutlariga qarab «o‘sib keluvchi»

2 Odilqoriyev, F. (2017). Davlat va huquq nazariyasi. Tashkent: O‘zbekiston universiteti nashriyoti.

3 https://arxiv.uz

iroda siyosiy qarorga aylanadi. Shu tariqa demokratik siyosiy rejim xalqning davlat boshqaruvida keng va doimiy ishtirokini ta'minlaydi. Demokratik davlat rejimining yana quyidagi belgilarini ta'kidlash mumkin: *birinchidan* – davlat hokimiyatining qurilishi va uning qonun chiqaruvchi, ijro etuvchi, sud hokimiyatiga bo'lingan holda amal qilishi;

ikkinchidan – vakillik muassasalarining hal qiluvchi rolining ta'minlanishi. Ularning umumiy saylovlar orqali shakllantirilishi va davlat hokimiyatini amalga oshirishi uchun real vakolatlarga ega bo'lishi, davlat apparati faoliyatida konstitutsionalizm prinsiplari va Konstitutsiyaning ustuvorligiga rioya qilishning tan olinganligi hamda ularga sobitqadamlik bilan rioya etilishi.

Demokratik davlat rejimi boshqaruvining turli shakllari: prezidentlik yoki parlament respublikalari, shuningdek parlament monarxiyalarida ham uchraydi. Masalan, boshqaruvning turli shakllariga egaligiga qaramay GFR va Italiyada (parlament respublikalari), Meksika va Argentinada (prezidentlik respublikalari), Ispaniya va Yaponiyada (parlament monarxiyalari) demokratik davlat rejimi amal qiladi.[4]

Shunday qilib, davlatlarning boshqaruvi, tuzilishi va siyosiy rejimiga ko'ra shakllari nihoyatda turli-tumandir. Bunga ko'pgina omillar sabab. Avvalo, iqtisodiy, siyosiy, g'oyaviy va boshqa omillar ta'sir etadi. Qolaversa, demokratik, milliy, diniy va boshqa an'analar ham ta'sir ko'rsatishi mumkin.

Nodemokratik rejim yuridik fanda g'ayridemokratik, aksildemokratik va antidemokratik kabi iboralar tarzida qo'llaniladi. Demoratik rejimdan farqli o'laroq, nodemoratik rejim demokratiyaga xos prinsip va qoidalarni tan olmaydi, aksincha ularni inkor etadi.

4 **www.arxiv.uz**

Davlatning siyosiy rejimi tarkibida nodemokratik rejimning o‘ziga xos turlari mavjud bo‘lib, ular *totalitar, fashistik* va *avtokratik* shakllarda namoyon bo‘ladi.

Demokratiya sharoitida davlat va jamiyat o‘rtasidagi munosabatlar fuqarolarning huquq va erkinliklarini himoya qilishga yo‘naltiriladi. Har bir fuqaro siyosiy jarayonlarda ishtirok etish, o‘z fikrini erkin bildirish, davlat boshqaruvida qatnashish huquqiga ega bo‘ladi. Bu jarayonlar saylovlar, referendumlar, siyosiy partiyalar, fuqarolik jamiyati institutlari va ommaviy axborot vositalari orqali amalga oshiriladi.

Masalan, O‘zbekiston mustaqillikka erishgach, demokratik taraqqiyot yo‘lini tanladi va huquqiy davlat qurish jarayonini bosqichma-bosqich amalga oshirmoqda. Bu jarayonda hokimiyatlar bo‘linishi, qonun ustuvorligi, inson huquqlarini himoya qilish, kuchli ijtimoiy siyosat yuritish hamda davlat bosh islohotchi sifatida faoliyat yuritishi asosiy tamoyillar sifatida belgilandi. Shuningdek, O‘zbekistonda fuqarolik jamiyatini rivojlantirish, demokratik institutlarni mustahkamlash, sud-huquq tizimini isloh qilish va ochiqlikni ta’minlash bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Bu esa mamlakatning xalqaro maydondagi nufuzini oshirishga xizmat qiladi.

Demokratik davlatning yana bir muhim xususiyati shundaki, siyosiy iroda “quyidan yuqoriga” qarab shakllanadi. Ya’ni fuqarolarning talab va ehtiyojlari davlat siyosatiga asos bo‘ladi. Bu tizim jamiyatda barqarorlik va ijtimoiy kelishuvni mustahkamlaydi. Demokratik davlatlar turli boshqaruv shakllarida namoyon bo‘lishi mumkin. Prezidentlik respublikasi, parlament respublikasi va hatto parlament monarxiyasi shaklidagi davlatlarda ham demokratik tamoyillar amal qilishi mumkin. Masalan, Germaniya va Italiyada parlament respublikasi, Meksika va Argentinada prezidentlik respublikasi, Ispaniya va Yaponiyada esa parlament monarxiyasi mavjud bo‘lsa-da, ularning barchasida demokratik tizim asosiy siyosiy rejim sifatida faoliyat yuritadi.

Xulosa qilib aytganda, demokratiya zamonaviy dunyoning eng muhim siyosiy tizimi bo‘lib, u inson huquqlari, erkinliklari va siyosiy ishtirokini ta’minlaydi. Nodemokratik rejimlar esa aksincha, hokimiyatning markazlashuvi va erkinliklarning cheklanishi bilan tavsiflanadi. Tarixiy tajriba shuni ko‘rsatadiki, barqaror va rivojlangan jamiyatlar asosan demokratik tamoyillar asosida shakllanadi va rivojlanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: Adolat, 2023.
2. Karimov I.A. *O‘zbekistonning o‘z istiqlol va taraqqiyot yo‘li*. – Toshkent: O‘zbekiston, 1992.
3. Karimov I.A. *Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch*. – Toshkent: Ma’naviyat, 2008.
4. Mirziyoyev Sh.M. *Erkin va farovon, demokratik O‘zbekiston davlatini birgalikda barpo etamiz*. – Toshkent: O‘zbekiston, 2016.
5. Siyosatshunoslik asoslari: Darslik. – Toshkent: O‘zbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, 2020.
6. Davlat va huquq nazariyasi: O‘quv qo‘llanma. – Toshkent: TDYU nashriyoti, 2021.
7. Husanov O. *Davlat va huquq nazariyasi*. – Toshkent: Yuridik adabiyotlar nashriyoti, 2019.
8. www.lex.uz – O‘zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari milliy bazasi.
9. www.wikipedia.org – Siyosiy rejimlar va davlat shakllari bo‘yicha umumiy ma’lumotlar.